

RIMSKE PROVINCIJALNE FLOTILE
S POSEBNIM OBZIROM NA UDJEL PANONACA

UDK 930.2.27(497.5)"01"
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 4. 10. 1995.
Received:

Mr. Alka Domić Kunić
HR — 10000 Zagreb
Odsjek za arheologiju
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Ante Kovačića 5

U ovome radu dat je prikaz ustrojstva i rasporeda rimskih provincijalnih flotila koje su, kao pomoćni rod rimske carske vojske, bile raspoređene po graničnim morima i rijekama. Autorica je prikupila podatke o tim flotilama iz antičkih i epigrafičkih izvora. Posebno se zadržala na panonskoj flotili koja je plovila Savom, Dravom i srednjim tokom Dunava. Nažalost, zbog iznimno oskudnih podataka o provincijalnim flotilama, teško je išta reći o narodnosnom sastavu panonske flote s jedne strane, te o udjelu Panonaca u drugim provincijalnim flotilama, s druge.

Jedna od prvih zadaća Gaja Julija Cezara Oktavijana, pobjednika u bitci kod Akcija, bila je da što prije i što bolje učvrsti svoju novostečenu vlast. U godinama koje su slijedile, mladi je *princeps* stvorio veliki imperij, zaokruživši ga dalekim granicama: na sjeveru Rajnom i Dunavom, na istoku djelomice Eufratom, na jugu afričkom pustinjom; zapadna granica bio je Atlantski ocean.¹ Tako golemi posjed trebalo je i nadzirati, pa se Oktavijan (kojem je senat u međuvremenu dodijelio počasni naziv *Augustus*) latio preustrojstva vojske, čuvara rimskih stečevina i osvajača novih područja.

Promjene u ustrojstvu zahvatile su sve rodove vojske — i kopnene jedinice i mornaricu. Limesom su uskoro patrolirale pomoćne kopnene čete i le-

¹ Granica na Rajni: *Res gestae*, 26; na Dunavu: *Res gestae*, 30; istočna granica: *Res gestae*, 27; granica u Africi: *Res gestae*, 26; zapadna granica: *Res gestae*, 26. "I nije im dovoljno (da su granice) na istoku čitav Eufrat, na sjeveru Dunav, na jugu sve do pustinje istražena Libija, na zapadu Gad: nego su istražili svijet i preko drugog oceana i prevezli oružje i vojsku sve do Britanije, ranije nedostupne (...)", reći će nešto kasnije Josip Flavije (*De bello Iudaico*, 2.16) (prijevod načinjen prema latinskoj inačici, u: *Flavii Iosephi Hebraei scriptoris antiquissimi De bello Iudaico ac expugnata per Titum Caesarem Hierosolyma libri septem, interprete Rufino Aquilejensi, Tyrnaviae, 1755.*)

gije, a velikim pograničnim rijekama, rubnim morima te Crnim, Sredozemnim i Sjevernim morem plovile su troveslarke i dvoveslarke pretorijanskih i provincijalnih flotila, sa zadaćom da opskrbljuju pogranična *castella*, prevoze pripadnike kopnenih trupa i štite pogranične provincije od upada iz barbarika. Zapadnu granicu Carstva nije trebalo posebno čuvati, jer je nepregledni Atlantik predstavljao kraj poznatoga svijeta.

Provincijalne su flotile pokrivala područja koja su bila izvan nadležnosti italskih flota, ravenske i mizenske. O provincijalnim se flotilama zna tek da su postojale (nešto više podataka ima jedino za germansku i britansku flotilu). Znakovita je možda u tom smislu Vegecijeva knjiga *Epitome de rei militaris*. Čitavo posljednje poglavlje posvećeno je ratnoj mornarici, njenom ustrojstvu, taktici i zadaćama. Svi se ti podaci odnose na dvije italske flote — o provincijalnim flotilama Vegecije na samom kraju kaže tek ovo: "O brodovima koji svakodnevno stražare Dunavom i čuvaju obale smatram da mi valja šutjeti, jer njihova svakodnevna uporaba više kazuje o njima nego što bi to moglo pokazati staro učenje" (4.46 = 5.15).

O ustrojstvu i zadaćama provincijalnih flotila može se govoriti s prilično sigurnosti, zahvaljujući tome što su bile organizirane po uzoru na dobro poznate i posvjedočene italske flote. Na čelu svake provincijalne flotile bio je *praefectus classis*, viteški prefekt izravno odgovoran namjesniku dotične provincije.² Mornaričke i vojničke službe, to jest one koje se tiču sasvim navigacijskih i sasvim vojničkih poslova, također su u svemu bile jednake službama u italskim carskim flotama.³ Na ono malo očuvanih natpisa pripadnika provincijalnih flotila, od časničkog su kadra nadaleko najbrojniji trijerarsi (*trierarchae*), zapovjednici navigacijskog dijela posade na troveslarki (poznat je samo jedan *nauarchus*, zapovjednik četveroveslarke ili peteroveslarke). Slijede po jedan *gubernator* (glavni kormilar, zamjenik zapovjednika broda) i *proreta* (glavni njegov pomoćnik), te dva pisara (*scribae*). Od dvadesetak dostupnih natpisa, samo pet pripada običnim vojnicima — jedan od njih je bio veteran.⁴

² Poznata su tri prefekta provincijalnih flotila: Lucije Valerije [...], prefekt mezijske flotile (BULIĆ 1890, 8, br. 10, Salona), Lucije Kornelije Restitut, prefekt panonske flotile s početka 3. stoljeća (CIL VIII 7977, Rusikade u Numidiji) i Lucije Julije Vehilije Grat Julijan, prefekt pontske flotile iz druge polovice 2. stoljeća (CIL VI 31856, Rim).

³ Za ustrojstvo mornarice općenito: STARR 1941, 30-105 i CASSON 1973, 300-321.

⁴ Trijerarsi: Gaj Julije Hilar, sirijska flotila (Dessau 2913, Efez), Tiberije Klaudije Erot (i njegov nasljednik Marko Antonije Herakla), aleksandrijska flotila (Dessau 2914, Cezareja Mauretanijska), [...]ncije Saturnin, britanska flotila (Dessau 2911, Arelate), Kvint Arenije Verekund, britanska flotila (Dessau 2901, Bona), Lucije Domicije Domicijan, germanska flotila (Dessau 2908, Arelate), Tit Flavije V[...], panonska flotila (CIL III 4319, Brigetij), Publije Magnije Viktorin, panonska flotila (CIL III 10343, Pátka), Lucije Julije Maksim, panonska flotila (CIL III 4025, Petovij). Nauarh: Tiberije Klaudije Albin, germanska flotila (Dessau 2909, Romagnieux kod Aoste). Gubernator: Lucije Oktavije Elait, germanska flotila (CIL XIII 8323, Agripinina kolonija – Köln). Proreta: Hor, Pabekov sin, germanska flotila (CIL XIII 8322, Agripinina kolonija). Skribe: Dionizije Tralijan,

Općenito gledajući, provincijalne flotile nisu bile dovoljno atraktivne da bi privukle veću pozornost suvremenih povjesničara. Tome se ne treba ni čuditi ako se ima na umu da su one predstavljale posljednju stepenicu na hijerarhijskoj ljestvici rimske vojske. Taj se niži status odražavao, između ostalog, i u trajanju vojne službe: vojnici u floti mogli su se tek nakon 26 godina nadati otpustu i dobivanju građanskog prava.

Ipak, zadaća provincijalnih flotila nije bila ništa manje važna od zadaće kopnene pogranične vojske: glavna dužnost svih vojnika u službi na limesu bila je zaštita granice od mogućih upada barbara. Svaki je rod vojske ovdje imao svoje specifične zadaće. Flotila je patrolirala vodenim putovima, omogućavajući najbržu moguću komunikaciju između pojedinih pograničnih utvrda, prevozeći svoje kopnene sudrugove i dovozeći im opskrbu. Flotile susjednih provincija po potrebi su usklađivale međusobne akcije, kako bi zajedničkim djelovanjem odbile napad iz barbarika ili pak omogućile uspješniji prodor kopnenih jedinica u neprijateljsku zemlju s onu stranu limesa.

Vodene dijelove istočnog limesa čuvale su egipatska i sirijska flotila, koje je od Vespazijana krasio počasni naziv *Augusta*. *Classis Alexandrina* plovila je Nilom, a *classis Syriaca* duž obala Sirije, Fenikije i Egipta. Baze aleksandrijske flotile nalazile su se u Elefantini i Cezareji, a baza sirijske bila je Seleukija. Očuvana su dva natpisa koja spominju istočne flotile, po jedan za sirijsku i za egipatsku. Oba su nadgrobni spomenici trijerarha.⁵ Glavne zadaće istočnih flotila bile su nadzor nad plaćanjem carinskih pristojbi i zaštita obala Sredozemnog mora. Te flotile skoro uopće nisu imale prilike okušati se u okršajima s neprijateljem — gusari, jedini napadači, nisu bili dorasli izvježbanim posadama u službi Carstva. Ipak, flotile na istočnoj granici imale su odgovornu zadaću, jer su čuvale strateški iznimno važno područje, vodeni put kojim se u Rim prevozilo žito iz Afrike.

Sjevernu granicu Carstva nadzirale su redom: pontska flotila na Crnome moru, mezijska na donjem toku Dunava, panonska na njegovu srednjem dijelu, germanska na Rajni i britanska na južnim obalama Sjevernog mora i u prolazima prema Atlantskom oceanu.

Classis Pontica organizirana je u Neronovo doba od kraljevske pontske flote, nakon pripojenja Trakije rimskom imperiju. U početku je brojila tek četrdesetak brodova, ukupne jačine jedva jedne legije. Pontska je flotila pa-

Plestarkov sin, germanska flotila (CIL XIII 8323, Agripinina kolonija), Julije Celer, panonska flotila (Šašel, Situla, 5, br. 278, Taurun). Obični vojnici: Beladije, Talanov sin (Panonac), germanska flotila (CIL XIII 3541, Bononija), Helijad, Adrastov sin (Sirijac), germanska flotila (CIL XIII 8843, uz Rajnu), Lucije Elije Nigrin, panonska flotila (CIL III 143549, Emona), Julije Elije, duplikar, panonska flotila (CIL III 3223, Sirmij), [...]Iensov sin (Panonac), veteran, panonska flotila (CIL XVI 17 = III D VIII, Grabarje).

⁵ Postaje: FIEBIGER 1958, 2641-2642. Natpisi: Dessau 2913 (Efez) i 2914 (Cezareja). Usp. bilješku 4.

trolirala obalama Crnoga mora, sa zadaćom da štiti provinciju Trakiju. Do Hadrijanova vremena glavna baza bio je Trapezunt, a otada Kizik. *Classis Pontica* sudjelovala je u građanskom ratu 68.-69. na strani Vespazijana (Tacit, *Hist.*, 2.83, 3.47-48). Iako nema epigrafičkih potvrda, car ju je zasigurno nagradio počasnim nazivom, kao i ostale flote i kopnene čete koje su ga poduprle u osvajanju vlasti.⁶

Granično područje prema europskom barbariku, Dunav i Rajnu, nadzirale su tri riječne flotile: mezijska, panonska i germanska. Na germansku se u Sjevernom moru nadovezivala britanska flotila, pokrivajući južnu obalu Britanije i sjevernu obalu Galije. Nemirna sjeverna granica iziskivala je jaču i angažiraniju vojsku, zbog sve češćih provala barbarskih naroda preko limesa. Stoga su i flotile koje su Carstvo štatile sa sjevera, imale izrazitiji vojnički karakter nego one u Sredozemlju. Osim najvažnije zadaće zaštite sjeverne granice od upada iz toga dijela barbarika, flotile na Dunavu su povezivale pogranična *castella*, opskrbljivale ih i općenito pomagale pri prijevozu robe i putnika. Mezijska je flotila možda bila uposlena i kao pripomoć carinskoj upravi.⁷

Classis Moesica organizirana je početkom Tiberijeve vladavine.⁸ Patrolirala je onim dijelom toka Dunava koji je razdvajao provinciju Meziju od Dačana, a od Klaudijeva doba njeno je brodogradništvo zalazilo i u Crno more. Postaje mezijske flote utvrđene su u Singidunu, Margu, Viminaciju, Egeti, Ratiariji, Transmariski i skitskoj Platipegiji, te u crnomorskim lukama Istru i Hersonesu.⁹ Brodogradništvo mezijske flote omogućavalo je komunikaciju vodenim putem između legijskih utvrda (u Novama, Esku i Viminaciju) i augzilijskih kastela — na taj je način granična crta prema Dačanima bila čvrsta i posve pokrivena. Budući da su legije često bile angažirane protiv Dačana i Sarmata, zaštita samoga limesa duž Dunava bila je povjerena pomoćnim četama i riječnim flotilama, mezijskoj i panonskoj.

Na obalama donjeg toka Dunava za Julijevaca i Klaudijevaca vladao je mir, pa je mezijska flota obavljala više-manje rutinske patrolne. No, pred kraj Neronove vladavine digli su se Dačani, a uskoro je buknuo i građanski rat, pa su na dunavskom limesu nastali ozbiljni problemi. Pobjednik Vespazijan znao je nagraditi odanost vojske, osobito na toj najosjetljivijoj granici imperija: obje dunavske flotile nagradio je počasnim nazivom *Flavia*.¹⁰

⁶ Očuvana su samo dva natpisa u svezi s ponskom flotilom. Oba pripadaju prefektima: IGR IV 150 i CIL VI 31856.

⁷ Duž Dunava je bilo više carinarnica; STARR 1941, 137.

⁸ STARR 1941, 131. Postoji i mišljenje da ju je ustrojio već Oktavijan August; PETROVIĆ 1991, 208.

⁹ FIEBIGER 1958, 2647; STARR 1941, 135-136; MIRKOVIĆ 1968, 35.

¹⁰ Počasni naziv *Flavia* još se čita na ovim natpisima: BULIĆ 1890, 8, br. 10 (mezijska flotila), CIL III 3223, CIL III 4025, 4319, 10343 i CIL VIII 7977 (panonska flotila).

Na dunavskom limesu otada više nema mira — zaredale su provale barbarskih naroda, a u Domicijanovo doba buknuo je novi rat s Dačanima. Granična vojska, kopnena i riječna, neprekidno je u pokretu, u nastojanju da odbije nasrtaje neprijatelja na granice imperija. U jeku dačkoga rata, Domicijan je Meziju podijelio na dva dijela: na Gornju i Donju provinciju. Mezijska je flotila, po svemu sudeći, pripala Donjoj Meziji.¹¹

Classis Moesica sudjelovala je i u Trajanovim ratovima protiv Dačana. Car ju je u tu svrhu ojačao novim snagama, uposlivi ih odmah pri gradnji puta s rimske strane Željeznih vrata, da se poboljša komunikacija s panonskom flotom.¹² Upravo u tim Trajanovim ratovima mezijska je flota odigrala najvažniju ulogu u svojoj povijesti. Zahvaljujući reljefnim prikazima na Trajanovom stupu u Rimu, slika tijeka pohoda na Dačane prilično je jasna. Flotila je imala dvostruku ulogu: opskrbu kopnene vojske i zaštitu opskrbnih brodova.

Ništa se, međutim, ne zna o etničkom sastavu mezijske flotile. Moguće je da su, uz provincijalce, stanovnike Mezije, u njoj služili i Grci iz crnomorskih kolonija — na taj zaključak upućuju prikazi vojnika u službi u riječnoj floti, s Trajanovog stupa.¹³

Temelje panonskoj flotili udario je već Oktavijan August za svoga pohoda na panonska plemena 35. godine prije Krista. Istovremeno s opsadom Segestike, Oktavijan je počeo s organizacijom flote na Savi. Prema Apijan, novi brodovi, sagrađeni na samome mjestu, imali su poslužiti u planiranom budućem pohodu na Dačane i Bastarne, a prema Dionu Kasiju, Oktavijan je od saveznika iz Podunavlja pribavio brodovlje za napad na Panonce. Uostalom, pustimo ih da sami govore: “U toj je zemlji Panonaca, na rijeci Savi, smješten utvrđeni grad koji okružuju rijeka i vrlo veliki jarak. Zato je Cezar silno želio posjedovati ga, da bi imao bazu za rat protiv Dačana i Bastarna (...) Sava utječe u Dunav, pa je Cezar dao sagrađiti brodove na Savi, da mu dovoze opskrbu na Dunav” (Apijan, *Illyr.*, 22). “Cezar je osigurao brodove koje su načinili saveznici iz okolice. Dovukao ih je Dunavom u Savu, pa Savom u Kupu, pa napao (neprijatelje) pješadijom i brodovima zajedno. Na (toj rijeci) bilo je nekoliko bitaka” (Dion Kasije, 49.37,5). Riječna bitka za Segestiku završila je loše po Rimljane. Poginuo je sam zapovjednik flotile, oslobođenik Seksta Pompeja, imenom Menas ili Menodor (Dion Kasije, 49.37,6). U sva-

¹¹ Gornja Mezija je možda potpala pod nadležnost panonske flote; PETROVIĆ 1991, 208; STARR 1941, 133.

¹² Vespazijan jača mezijsku flotu nakon otpuštanja veterana 99. godine: CIL III D XLV. Gradnja puta 100. godine: CIL III 1699 (Ogradina).

¹³ STARR 1941, 136. Očuvan je tek jedan natpis, i to nadgrobni spomenik Lucija Valerija [...], prefekta kohorte Iturejaca, prefekta mezijske flotile i carskog prokuratora neke provincije (BULIĆ 1890, 8, br. 10). F. Bulić ga datira u 1. stoljeće.

kom slučaju, Oktavijan je od osvojene Segestike načinio bazu u koju je smjestio svoju flotilu.

Uskoro je slijedio Tiberijev pohod na Panoniju. Do 12. godine prije Krista rimska je vojska osvojila Sirmij i izbila na srednji tok Dunava. Riječna je flotila tako nadzirala dvije trećine toka Save, od Siscije do samog utoka Save u Dunav. Nakon Batonova rata (6.-9. poslije Krista) tijekom kojega su riječne postaje na Savi igrale ulogu važnih strateških točaka, a rimske riječne flotile imale važne zadatke (iako izvori o tome šute), u središnjem dijelu Podunavlja i u međuriječju između Dunava, Save i Drave zavladao je mir. Nakon što je zaživjela nova rimska provincija Panonija, *classis Pannonica* je i službeno postala čuvarom glavnih panonskih riječnih tokova, Drave, Save i Dunava.

Važnost flotila koje su čuvale limes na Dunavu ogleda se u činjenici da su riječni putovi od Sredozemlja do srednje Europe omogućavali komunikaciju kudikamo bolju nego kopneni. Mezijska i panonska flotila bile su, tako, izravno zadužene za nadzor nad važnim pravcem zapad — istok, zahvaljujući kojemu su sve provincije duž Dunava bile međusobno povezane. Tim je putem, osim toga, bilo i najlakše opskrbljivati legije i pomoćne čete u pograničnim utvrdama na Dunavu.¹⁴

Panonsku flotu prvi puta spominje Tacit, u svezi sa suebskim kraljem Vanijem, rimskim vazalom (dogadaji iz 50. godine). To je *terminus ante quem* prema kojem se službeno osnivanje i organizacija te provincijalne flotile može datirati u Tiberijevo doba.¹⁵

Uz promjene u organizaciji, sastavu i rasporedu kopnene vojske, Vespazijan je uveo i znatne novosti u pomorske i riječne flote. Kao rezultat careve reorganizacije vojske, brojne provincijalne flotile postale su čvršće i djelotvornije. To je bilo potrebno utoliko više, što su i Flavijevci, kao i carevi iz dinastije Julijevaca, na Dunav gledali kao na polazišnu točku za planirana osvajanja prekoriječnih područja. Vespazijan je, što zbog prilika na sjevernoj granici Carstva, što zbog svojih vlastitih planova, osjetno ojačao vodeni put Savom: utemeljio je dvije veteranske kolonije, u Sisciji na gornjem toku Save i u Sirmiju na njenom donjem toku. Osim veterana iz dvije italske flote, ovdje je zacijelo bilo i veterana iz tamošnje panonske flotile. Jedan od njih mogao bi biti i Pannonac čije se ime nije očuvalo (ostalo je tek: [...]*JLENSI F.*), posjednik diplome nađene u Grabarju kod Slavenskog Broda (CIL XVI 17 = III D VIII). Taj je

¹⁴ Legijski tabori nalazili su se u Petoviju na Dravi (*VIII Augusta*), vjerojatno u Sisciji na Savi (*IX Hispana*) i u Karnuntu na Dunavu (*XV Apollinaris*). Usp. STARR 1941, 138.

¹⁵ Nakon što su Suebi otjerali Vanija kojeg im je Druz Cezar bio postavio za kralja, Vanije se uz pomoć panonske flote prebacio na rimski teritorij, na desnu obalu Dunava. "Uostalom, (Vanije) prebjegne brodovlju koje ga je čekalo na Dunavu" (Tacit, *Ann.*, 12.30). A. Mócsy smatra da je panonska flota najveće Tiberijevo postignuće na dunavskom limesu (MÓCSY 1974, 45).

pripadnik flote (vjerojatno panonske) svoj časni otpust dobio u travnju 71., upravo u doba kada je Vespazijan stvarao kolonije na Savi.¹⁶

Brodovlju na Dunavu je u budućim pohodima zasigurno bila namijenjena važna pozadinska uloga koja se, kao i obično, sastojala od opskrbe i prevoženja kopnene vojske, te od zaštite riječnog dijela limesa. Limes se u to doba još gradio i učvršćivao, pa je bilo logično da se materijal za gradnju utvrda prevozi na najlakši mogući način — rijekom.

Tijekom desetljeća, počevši od Flavijevaca pa do Trajana, na dunavskom se limesu postupno koncentrirala sve veća vojska, usporedo sa sve većom opasnošću od barbarskih upada u taj dio Carstva. Dunav je u to doba postao strateški najvažnijom granicom koju je valjalo sukladno i štiti. Izvjestan pokazatelj ozbiljnosti prilika na Dunavu i konkretnih akcija dunavske vojske, pa i flotile, razmjerno je velik broj diploma za veterane iz podunavskih flotila u odnosu na ostale provincijalne flotile. To znači da su vojnici u određenim krajevima i u određeno doba imali više prilika sukobiti se s neprijateljima i steći otpust iz službe *ob virtutem*. Na Dunavu su se vodili skoro neprekidni ratovi od Domicijanova do Komodova doba (uz razmjerno kratko razdoblje mira za Hadrijana i Antonina Pija), pa takvo stanje i ne čudi.

U Domicijanovo doba zaredali su ratovi protiv Kvada, Markomana, Dačana, Hata i Sarmata, prekodunavskih naroda (Dion Kasije, 67.7,1-2; Suetonije, *Domic.*, 6). Panonska i mezijska flotila imale su mnogo prilika ogledati se u tim sukobima. Uskoro potom Trajan je krenuo u osvajanje Dakije. U Trajanovim ratovima protiv Dačana panonska je flotila odigrala ključnu pozadinsku ulogu. Brodovi prikazani na Trajanovu stupu u Rimu upravo su te dunavske tegleće lađe (*naves onerariae*) i ratne dvoveslarke i troveslarke.¹⁷ Važna baza riječne flotile u tom pohodu bila je Siscija, pa stoga nije neutemeljeno pretpostaviti da je luka prikazana na Trajanovu stupu upravo siscijska. Nakon što je 107. godine Panonija bila podijeljena na dvije zasebne provincije, Gornju i Donju, panonska je flotila bila dodijeljena Donjoj Panoniji, ali su brodovi i dalje patrolirali rijekama Gornje provincije, Savom i Dravom, plovnim pritocima Dunava.

Ionako oskudne, vijesti o panonskoj riječnoj floti nestaju nakon Trajanovih uspješnih ratova protiv Dačana — nepoznata je povijest panonske flotile

¹⁶ Taj je Panonac sa svojim sudrugovima, istovremeno otpuštenima, vjerojatno pripadao panonskoj flotili (naziv flote nije se očuvao). Možda je upravo te momke Antonije Prim odveo 69. godine u Italiju (Tacit, *Hist.*, 3.6), da bi se zatim dio njih, putem Vespazijanove dedukcije veterana, vratio u zavičaj. Usp. ZANINOVIĆ 1993, 56.

¹⁷ Brodovi panonske flotile prikazani su i na stupu Marka Aurelija, također u sceni priprema, opskrbe i prevoženja kopnene vojske uoči rata protiv Markomana. Glavne riječne baze za taj pohod vjerojatno su bile u Karnuntu i Akvinku. Usp. STARR 1941, 140 i ZANINOVIĆ 1993, 57.

tijekom 2. i 3. stoljeća.¹⁸ U doba Hadrijana i Antonina Pija, u Panoniji je razmjerno mirno. Posljedice tih tridesetak ratom nepomučenih godina bile su uspon i posvemašnji procvat obje Panonije, ali i zapuštanje limesa na Dunavu. Opasnost se na Dunavu ponovo pojavila već za Marka Aurelija. Germanska plemena, među kojima se poimence spominju Langobardi, Obiji, Sarmati i, dakako, Kvadi i Markomani, sve češćim i silovitijim nasrtajima ozbiljno su poljuljala obranu sjevernog limesa. U Panoniji, strašno opustošenoj tim ratovima, zavladali su glad i bolest. Iako nema nikakvih vijesti o provincijalnoj flotili, nije teško zamisliti u kakvom se stanju našla nakon što su barbarske horde pregazile Dunav, uništavajući sve na svojem putu. No, tridesetak godina nakon toga, u doba vladavine Septimija Severa, Panonija se uspjela toliko oporaviti da se može govoriti o njenom novom procvatu, iako više ne u onolikoj mjeri kao prije.

Panonska je flotila imala puno malih odjeljenja (detašmana), porazmještenih duž Dunava, Save i Drave. Glavna baza nalazila se u Donjoj Panoniji, prvo u Sirmiju (na Savi), a nakon Hadrijanova doba u Taurunu (nedaleko utoka Save u Dunav), na granici područja koje je bilo u nadležnosti te provincijalne flotile (istočno od Tauruna patrolirala je mezijska flotila). Prema *Notitia dignitatum occidentalis* (32.55), zapovjedništvo *classis Flaviae Pannonicae* nalazilo se u Servitiju. Postoje i epigrafičke potvrde, dvije za bazu u Sirmiju (nažalost, bez elemenata za poblizu dataciju, osim što je *terminus post quem* Vespazijanovo doba) i jedna za kasniju bazu u Taurunu, iz doba Marka Aurelija. Prvi natpis (CIL III 3223), nađen u Srijemskoj Mitrovici, nadgrobna je ploča Julija Elija, duplikara panonske flavijske flote koji je umro u 46. godini, još za svoje aktivne službe. Drugi natpis (Fitz, *Epigraphica*, 14, str. 163), nađen u Kerepesu (danas u sklopu Budimpešte), posveta je koju su Jupiteru Najboljem Najvećem i Neptunu načinile veksilacije panonske flavijske flote smještene u Sirmiju. Treći natpis (Šašel, *Situla*, 5, str. 99-100, br. 278) nađen je u Zemunu (*Taurunum*). To je zavjetni žrtvenik koji je Julije Celer, pisar u panonskoj floti, postavio u čast Jupitera Očinskog.¹⁹

Veća pristaništa u blizini kojih su bili i augzilijarni tabori nalazila su se u Vindoboni (Beč), Karnuntu (Petronell), Brigetiju (O-Szőny), Akvinku (Budim-

¹⁸ Spominje se tek na natpisu s početka 3. stoljeća iz Rusikade (današnji Philippeville) u Numidiji (CIL VIII 7977): *L. Cornelius Restitutus praefectus Classis Flaviae Pannonicae*, te u *Notitia dignitatum* iz druge polovice 4. stoljeća.

¹⁹ CIL III 3223: *IUL(io) AELIO DU[P]LIC(ar)io [C]L(assis) / FL(av)iae PANN(on)icae VIX(it) ANN(or)um XLV / STATORIA SURA CONIUX ET IUL(ius) IANU/ARIUS FIL(ius) AEMIL(ius) CA/RUS TR[...]*; Fitz, *Epigraphica*, 14, str. 163: *I(ovi) O(p)timo M(ax)imo ET NEP(tuno) / VEX(illationes) CL(assis) / FL(av)iae PANN(on)icae / Q(uae) SUNT IN SI[IR]MIO ...*; Šašel, 1963, str. 99-100, br. 278: *I(ovi) O(p)timo M(ax)imo / PATERNO / IUL(ius) CELER / SCRIB(A) CL(assis) / <PANNONICAE> / [V(otum)] S(ol)it L(ibens) L(actus) M(erito) / PISONE CO(n)S(ule)*.

pešta), Florentiji (Mohač), Burgenama (Novi Banovci) i Singidunu (Beograd). Neki od tih detašmana potvrđeni su i u natpisima: prvi je natpis (CIL III 4319, Brigetij) posvećen Titu Flaviju V[...], trijerarhu panonske flavijejske flote i bivšem konzularnom beneficijaru; drugi je natpis (CIL III 10343, Pátka, unutar agera Akvinka) trijerarh Publije Magnije Viktorin posvetio Liberu i Liberi, a treći (već spomenuti, iz Kerepesa) spominje veksilacije panonske flote smještene u Sirmiju.

Postaje na unutrašnjim rijekama (Savi i Dravi) tijekom vremena izgubile su važnost koju su imale neposredno nakon osvajanja Panonije, nauštrb luka duž Dunava koji je od 2. stoljeća dalje predstavljao graničnu crtu razdvajanja od osvajački raspoloženih barbara. No, brodovi panonske flote neprekidno patroliraju Savom do u kasnu antiku. Poznate su slijedeće postaje panonske flote na Savi: Emona (Ljubljana), Siscija (Sisak), Servitij (Bosanska Gradiška?), Marsonija (Slavonski Brod), Graj (Brčko ili Rača) i Taurun (Zemun) na utoku Save u Dunav. Od postaja na Savi epigrafički je potvrđena samo Emona. Iz Ljubljane, naime, potječu dva natpisa. Prvi (CIL III 14354²⁰) je nadgrobna ploča Lucija Elija Nigrina, vojnika u službi u panonskoj flotili (je li nedostatak titule *Flavia* ujedno i element za dataciju?), a drugi (CIL III 10771), posredno svjedočanstvo, nadgrobna je ploča Julija Fortunata, člana udruge brodara (*collegium naviculariorum*). Osim toga, u Zemunu su nađene i opeke sa žigom *CL(assis) F(lavia) P(annonica)*. U koritu Save kod Srijemske Rače nađena je kutija s kirurškim instrumentima, datirana najkasnije u drugu polovicu 1. stoljeća. S obzirom na to da je Rača jedno od mogućih mjesta gdje se nalazila važna riječna postaja *Graium*, može se pretpostaviti da je ta kutija pripadala liječniku panonske flotile.²⁰

Baze na Dravi nalazile su se u Petoviju (Ptuj) i Mursi (Osijek). Iz Ptuja potječe zavjetni natpis (CIL III 4025) koji je Jupiteru Najboljem Najvećem posvetio trijerarh panonske flote, Lucije Julije Maksim.²¹

Ne zna se kako su izgledali lučki pogoni na panonskim rijekama — prikazi na Trajanovu i Aurelijevu stupu ovdje nisu od neke koristi. Sudeći prema izgledu nekih kasnoantičkih pristaništa, za Flavijevaca i za Trajana na Dunavu su se gradila plutajuća pristaništa. Singidunski lučki bazen mogao se vidjeti još u drugoj polovici 19. stoljeća — tada je zatrpan.

²⁰ Za liječničku kutiju usp. MILOŠEVIĆ 1981, osobito str. 35-38.

²¹ Postaje na Dunavu: CIL III 4319: *T(ito) FLAVIO V[...]/ TRIERAR[CHAE]/ CLASS(is) FL[AVIAE]/ PANN(onicae) EX B(ene)F(iciario) C(O)n(S)ulari ...*; CIL III 10343: *LIBERO [ET LIBER]AE / SAC(rum) / P(ublius) MAGNIUS / VICTORIN(us) / TR(ierarcha) / CL(assis) FL[A]/[VIAE PANNONICAE]*. Postaja u Emoni na Savi: CIL III 14354: *D(is) M(anibus) / L(ucio) AEL(io) NIGRI/NO MIL(itij) CL(assis) P(annonicae) / CO[...]*; CIL III 10771: *[D(is)] M(anibus) / [...] IULI / [FORT]UNATI / IIIII VI(ri) ET / [PATR(oni) ili MAG(istri) COL]LEGI NAVICULAR(iorum)*. Postaja u Petoviju na Dravi: CIL III 4025: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / L(ucius) IUL(ius) / MAXIMU[S] / [T]RIERARCHA / CL(assis) FL(aviae) PAN/NONICAE / V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)*.

Čini se da panonska flota nije plovila sjevernije od Karnunta, jer za to nije bilo potrebe. Naime, preko puta Retije i Norika nalazila se prijateljska tampon-državica Hermundura.²² Osim toga, nije plovila ni za ljućih zima. Površina Dunava tada se redovito smrzavala, pa je tok rijeke od prosinca do ožujka bio neprohodan za brodove.

Etnički sastav pripadnika riječnih flotila općenito je velika nepoznanica. Iako je na temelju one nekolicine očuvanih natpisa skoro nemoguće izvoditi bilo kakve zaključke u tom smislu, ipak je prilično vjerojatno da je u provincijalnim flotilama služilo dosta domaćih ljudi — u slučaju panonske i dijela mezijske flotile, to su bili podunavski Panonci. Jednako se tako može pretpostaviti da vojnici u provincijalnim flotilama nisu bili izloženi romanizaciji u onolikoj mjeri koliko mornari u italjskim pretorijskim flotama.

Pokušajmo ovdje tek načeti pitanje udjela Panonaca u provincijalnim flotilama. Svoju narodnost (*Pannonius*) izričito su navela, koliko nam je danas poznato, tek dvojica — Vespazijanov veteran nepoznatog imena, čija je diploma nađena u Grabarju kod Slavenskog Broda (CIL XVI 17 = III D VIII), vjerojatno pripadnik panonske flotile, te Beladije Talanov sin koji je služio u germanskoj flotili (njegov nadgrobni spomenik, CIL XIII 3541, nađen je na Rajni, u Boulogne-sur-Mêr, antičkoj Bononiji). Što reći o narodnosti duplikacija Julija Elija (CIL III 3223, Srijemska Mitrovica), čija žena Statorija Sura nosi domaće (panonsko?) ime, o pisaru Juliju Celeru (Šašel, Situla, 5, br. 278, Zemun) koji je žrtvenik posvetio Očinskom Jupiteru, ili o vojniku Luciju Eliju Nigrinu (CIL III 14354⁹, Ljubljana), čije ime je toliko općelatsko da je posve neprozirno?

Zanimljivo bi bilo istražiti koliki je bio udjel Panonaca (i Dalmatinaca, ako ih je bilo) u rimskim provincijalnim flotilama. Vidjeli smo, naime, da se Panonci nisu novačili samo za službu na svojim domaćim rijekama, nego su se slali i na brodove koji su plovili drugim graničnim vodama (zasad samo Beladije Talanov sin iz germanske flotile, CIL XIII 3541). Samo otkrivanje novih epigrafičkih spomenika moglo bi rasvijetliti to pitanje. Ono, stoga, ostaje do daljnega otvoreno.

---

²² "Bliže (od Langobarda) — da sada podem duž Dunava, kao što sam malo prije išao uz Ren, stanuje pleme Hermundura, odano Rimljanima (...)" (Tacit, *Germ.*, 41).

Germansku je flotilu u Augustovo ime organizirao Druz Stariji ("Bonu i Gesorijak povezao je mostovima i zaštitio brodovljem", Flor, 2.30). August, Tiberije i Germanik (u svojstvu Tiberijeva legata) uzastopce su kretali u osvajanju Germanije s onu stranu Rajne, bezuspješno pokušavajući pomaknuti granicu Carstva na Labu.²³ Organizirana upravo u svrhu osvajanja tih područja, *classis Germanica* je u početku imala zadaću da opskrbljuje i prevozi kopnenu vojsku²⁴ i da štiti graničnu crtu duž Rajne. Kada su se izjalovili planovi prodora dublje u germansku zemlju, flotila je ostala na Rajni kao čuvar granice i pripomoć lakšoj i bržoj komunikaciji između pograničnih utvrda na srednjem i donjem toku Rajne.

Slijedeća prilika da se okuša u ratnim zadacima germanskoj se flotili pružila tijekom posljednje faze građanskog rata 68.-69. godine, kada je u blizini rajnskog limesa buknuo ustanak među Batavima. U tim je nemirnim vremenima flotila od Vespazijana zaslužila počasni naziv *Augusta*.²⁵

Classis Germanica pokrivala je Rajnu, južne obale Sjevernog mora i kanale između Britanije i Francuske. Ima naznaka da je plovila i Labom.²⁶ Ta je flotila imala mnogo baza duž Rajne: Noviomag (Speier), Moguntijak (Mainz), Antunak (Andernach), *Ara Ubiorum* (Köln) — ova posljednja luka bila je ujedno i glavna baza. Od postaja na galskoj obali poznata je Bononija (Boulogne-sur-Mêr). Jačina germanske (rajske) flotile bila je sukladna važnosti rajnskog limesa, a tome se ima zahvaliti i razmjerno mnogo podataka o njoj očuvanih kod antičkih pisaca. Osim toga, sustavna istraživanja koja su proveli njemački i nizozemski stručnjaci iznijela su na svjetlo dana nekoliko natpisa pripadnika germanske flotile.²⁷ Zahvaljujući razmjerno velikom broju tih natpisa u odnosu na natpise za druge provincijalne flotile (za neke se dosad nije pronašao niti jedan), može se zaviriti u etnički sastav flotile na Rajni. Iako bi bilo logično očekivati da se u sastav provincijalne flotile uključe stanovnici rimskog dijela Porajnja, vični riječnom brodarenju, to se, barem u početku,

²³ Druzovi pohodi na Frisije i Haučane: Dion Kasije, 54.32,1; Druzov pohod na Brukere: Strabon, 7.1,3 /7.290; Germanikov pohod na Germaniju: Tacit, *Ann.*, 2.6-8, 2.22.

²⁴ Tacit pripovijeda kako je snažna oluja uništila i raspršila brodovlje germanske flotile dok je prevozilo kopnenu vojsku tijekom Germanikova pohoda na Germaniju: *Ann.*, 2.23-24.

²⁵ Ustanak Batava i uloga germanske flote u tim zbivanjima: Tacit, *Hist.*, 4.15-15, 5.18-19, 5.21-23. Titula *Augusta* čita se na nekoliko opeka nađenih na mjestu riječne baze u Kölnu: CIL XIII 12562, 7723, 7716.

²⁶ Flotila pokriva Sjeverno more, do poluotoka Jylland: Plinije, *N.H.* 2.67 (2.167), *Suetonije*, *Claud.*, 1.2; flotila plovi Labom i Sjevernim morem: Velej Paterkul, 2.106.

²⁷ Dessau 2907 (Bona), 2908 (= CIL XII 681) (Arelate), 2909 (= CIL XII 2412) (Romagnieux), CIL XIII 3541 (Bononija), 8322 (Agripinina kolonija), 8323 (Agripinina kolonija), 8843 (negdje s Rajne), 7719 (Brohl).

nije dogodilo. Umjesto Germana, Rajnom i Sjevernim morem patrolirali su momci s obala Sredozemlja.²⁸ No, ti ljudi, inačeiskusni pomorci, nisu poznavali čudi Rajne i njima nepoznatog Sjevernog mora. Stoga ne čudi što su se događale katastrofe kao, primjerice, ona koju je opisao Dion Kasije (54.32,1). No, s vremenom su se zasigurno počeli primati i domaći ljudi, ali njihove spomen-ploče (nadgrobne i zavjetne) ili su propale ili još nisu otkrivene.²⁹

Začeci britanske flote sežu u Cezarovo doba, za njegova osvajanja britanskog otoka. Nakon Cezara, pohode na Britaniju poduzimali su Kaligula i Klaudije. Klaudije se ozbiljno prihvatio osvajanja nepokorivih naroda s onu stranu kanala i u tu je svrhu organizirao britansku flotilu (*classis Britannica*), unovačivši mornare iz Sredozemlja. U Vespazijanovo doba britanska je flotila bila, zajedno s germanskom, angažirana u gušenju ustanka Batava. Njezin je zadatak bio da prevozi legije iz Britanije u Galiju. Tacit pripovijeda kako su je jednom prilikom, dok je prevozila legionare XIV. Blizanačke legije (*XIII Gemina*) iz Britanije u Galiju, na galskoj obali napali Kaninefati i uništili je (*Hist.*, 4.79).

Kao i sve ostale provincijalne flotile, i britanska je imala zadatak da prevozi osvajačku kopnenu vojsku i da joj dovozi opskrbu. U mirno doba glavna joj je zadaća bila da štiti obalu sjeverne Galije. Britanska je flotila imala postaje i na galskoj i na britanskoj strani kanala. Glavnu bazu u kanalu, Bononiju na obali Belgijske Galije, dijelila je s germanskom flotilom. Preko puta, na britanskoj obali, bile su ispostave *Dubrae* (Dover), *Portus Lemana* (Lymne), *Glevum* (Gloucester), *Londinium* (London) i *Portus Magnus* (Portsmouth).

Sastav britanske flotile vjerojatno se nije mnogo razlikovao od sastava germanske. Svoju narodnost izričito je naveo trijerarh [...].ncije Saturnin, rodom s afričke obale (CIL XII 686, *Arelate*); Kvint Arenije Verekund, drugi trijerarh (Dessau 2910, Bononia), ima, međutim, neprozirno ime.³⁰ Može se pretpostaviti da je u britanskoj flotili bilo i momaka s galske obale.

²⁸ U germanskoj flotili potvrđeni su stanovnici Antiohije (*proreta*, CIL XIII 8843), Aleksandrije (*gubernator*, CIL XIII 8322) i Male Azije (CIL XIII 8323).

²⁹ Umjesto domaćih Germana posvjedočen je jedan Panonac, Beladije Talanov sin (CIL XIII 3541). Trojica trijerarha (Gaj Sunicije Faust, Dessau 2907; Lucije Domicije Domicijan, Dessau 2908 i Rufrije Kalen, CIL XIII 7719) i jedan nauarh (Tiberije Klaudije Albin, Dessau 2909) nose latinska imena, pa se ne može proniknuti u njihovu narodnost.

³⁰ Zanimljivo je da su dva bivša trijerarha, dakle veterani, za svoj dom odabrali *Arelate* (Arles) blizu ušća Rhône u Sredozemno more. Ta obala nije bila u nadležnosti provincijalnih flotila, nego pretorijske flote sa sjedištem u Misenu. Jedan od spomenute dvojice, Lucije Domicije Domicijan, služio je u germanskoj flotili (Dessau 2908 = CIL XII 681), a drugi, [...].ncije Saturnin, rodom Afrikanac iz municipija Tisdra (El Djem) (Dessau 2911 = CIL XII 686), u britanskoj.

* * *

Ovo je bio kratak prikaz rimskih provincijalnih flotila, to jest onoga što se o njima zna. Oskudne vijesti iz antike ponegdje su se nadopunile arheološkim istraživanjima (nažalost, ne i u nas), ali su praznine u našem znanju ipak ostale još prevelike. Zasad se moramo zadovoljiti onime što nam je dostupno za pokušaj rekonstrukcije i ovog djelića života u rimsko doba. Stoga, ostaje nam da tek naslućujemo koliki su obol dali stanovnici provincije Panonije i ovom rodu rimske vojske, kada znamo koliko je mnogo Panonaca bilo razasuto po legijama, pomoćnim četama i u dvije italske mornarice.

DODATAK

IZVORNICI CITIRANIH ANTIČKIH TEKSTOVA

Αριζαν, *Illyrike*, 22

(...) καὶ τήνδε Παλιόνων οὔσαν, ἐπὶ τοῦ Σάου ποταμοῦ, ἐν ᾧ καὶ πόλις ἔστιν ἐχυρά, τῷ τε ποταμῷ καὶ τάφρῳ μεγίστη διειλημμένη, διὸ καὶ μάλιστα αὐτῆς ἔχρηζεν ὁ Καίσαρ, ὡς ταμειῷ χρῆσόμενος ἐς τὸν Δακῶν καὶ Βαστερνῶν πόλεμον (...) Ἐμβάλλει δ' ὁ Σάος ἐς τὸν Ἰστρὸν καὶ αἱ νῆες ἐν τῷ Σάῳ Καίσαρι ἐγίγοντο, αἱ ἐς τὸν Δανούβιον αὐτῷ τὴν ἀγορὴν διοίσειν ἐμελλον.

Dion Kasije, 49.37,5

Ὁ οὖν Καίσαρ πλοῖα παρὰ τῶν ταύτη συμμάχων ποιηθέντα λαβὼν, καὶ διὰ τε τὸν Ἰστρὸν ἐς τὸν Σάουον καὶ δι' ἐκείνου ἐς τὸν Κόλοπα αὐτὴν ἀγαγὼν, προσέβαλε σφισι τῷ πεζῷ ἅμα καὶ ταῖς ναυσὶ, καὶ τινὰς καὶ ναυμαχίας ἐν αὐτῷ ἐποιήσατο.

Tacit, *Annales*, 12.30

(...) *Ceterum ad classem in Danuvio opperientem perfugit.*

Flor, 2.30 (*Bellum Germanicum*)

Bormam (sic!) et Gesoriacum pontibus iunxit classibusque firmavit.

Vegecije, *Epitome de rei militaris*, 4.46 = 5.15

De lusoriis quae in Danubio agrarias cotidianis tuantur excubiis, reticentum puto, quia artis amplius in his frequentior usus invenit, quam vetus doctrina monstraverat.

POPIS IZVORA

Ἀππιάνου Ῥωμαϊκὰ; Ἰλλυρικὴ/Appian's Roman History, The Loeb Classical Library, London — Cambridge, 1972. (preveo: H. White)

Ἀππιάνου Ῥωμαϊκῶν ἐμφυλιῶν/Appian's Civil Wars, The Loeb Classical Library, London — Harvard, 1979. (preveo: H. White)

Δίωνος Ῥωμαϊκὰ/Dio's Roman History, The Loeb Classical Library, London — Cambridge, 1968. (preveo: E. Cary)

L. Annaei Flori quae exstant, Scriptores Graeci et Latini, Romae, 1938.

Plinii Naturalis historia/Pliny's Natural History, The Loeb Classical Library, London - Cambridge, 1967. (preveo: H. Rackham)

Στράβωνος Γεωγραφικά/Strabo's Geography, The Loeb Classical Library, London — Cambridge, 1967. (preveo: H. L. Jones)

C. Suetoni Tranquilli De vita Caesarum, Teubner, Lipsiae, 1908.

Suetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva, Zagreb, 1978.

P. Cornelii Taciti Ab excessu divi Augusti/The Annals of Tacitus, The Loeb Classical Library, London - Cambridge, 1970. (preveo: J. Jackson)

Tacit, Anali, Zagreb, 1970.

Taciti Historiae/Tacit, Historije, Zagreb, 1987.

Flavi Vegeti Renati Epitoma rei militaris, Teubner, Lipsiae, 1885.

C. Vellei Paterculi Historiae Romanae/C. Velleius Paterculus, The Roman History, The Loeb Classical Library, London - Cambridge, 1967. (preveo: F. W. Shipley)

Res gestae divi Augusti/Junačka djela božanskog Augusta, Zagreb, 1990.

LITERATURA

- BULIĆ 1890
CASSON 1973
DOMIĆ KUNIĆ 1987
DUŠANIĆ 1983
FIEBIGER 1958
HOTI 1992
KIENAST 1966
MARIĆ 1956
MILOŠEVIĆ 1981
MIRKOVIĆ 1968
MÓCSY 1974
PETROVIĆ 1991
STARR 1941
ŠAŠEL 1963
VRBANOVIĆ 1981
ZANINOVIĆ 1993
- F. Bulić, *Iscrizioni inedite*, *BD*, 13, 5-9.
Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World* (Princeton, N. J.).
A. Domić Kunić, *Iliri u rimskim vojničkim diplomama i natpisima* (magistarski rad) (Zagreb).
S. Dušanić, *The Award of the Military Diploma*, *AV*, 33 (1982), 197-232.
H. O. Fiebigler, *Classis*, *RE*, III.2, 2630-2649.
M. Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, *OA*, 16, 133-163.
D. Kienast, *Untersuchungen zu den Kriegsflotten der römischen Kaiserzeit*, *Antiquitas*, Reihe 1, *Abhandlungen zur alten Geschichte*, Band 13 (Bonn).
R. Marić, *Sitni prilozi iz arheologije i epigrafike*, *Starinar*, n.s., 5-6 (1954-1955), 356-362 (Beograd).
P. Milošević, *Rimski nalazi u Savi kod Sremske Rače*, *Starinar*, n.s., 31, 35-41 (Beograd).
M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, *DM*, 6.
A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia, A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire* (London — Boston).
P. Petrović, *Classis Flavia Moesica na Dunavu u Gornjoj Meziji*, *Starinar*, n.s., 40-41 (1989-1990), 207-216 (Beograd).
C. G. Starr, *The Roman Imperial Navy (31 B.C. — A.D. 324)* (Westport, Connecticut).
A. i J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, *Situla*, 5 (Ljubljana).
S. Vrbanović, *Prilog proučavanju topografije Siscije*, *IzdHAD*, 6, 187-200 (Zagreb).
M. Zaninović, *Classis Flavia Pannonica*, *IzdHAD*, 16, 53-58 (Zagreb).

Summary

THE ROMAN PROVINCIAL FLOTILLAE
WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE PARTICIPATION OF PANNONIANS

From the time of *Octavianus Augustus* thereafter Roman provincial flotillas were, as part of the Roman frontier army, safeguarding the water frontiers of the Empire. The *Classis Alexandrina* was sailing on the Nile, the *Classis Syriaca* was patrolling along the coasts of Syria, Fenicia and Egypt, the *Classis Pontica* along the coasts of the Black Sea, the *Classis Moesica* and the *Classis Pannonica* were sharing the Danube (the former supervising its lower flow and the latter the middle flow), the *Classis Germanica* was safeguarding the frontier along the Rhine and the *Classis Britannica* was patrolling along the channel between the British and the French coasts. In addition to their primary duty — safeguarding the frontiers, these provincial flotillas were charged with transportation and supplying of the land army.

Provincial flotillas were not prominent enough to attract any considerable attention on the part of the contemporary Roman historians, which leaves their history and ethnic components rather obscure. This is understandable if one bears in mind their being at the far end of the social scale in the hierarchy of the Roman army. A scanty number of funerary and votive inscriptions of the members of the provincial flotillas renders the solution of these issues only more difficult. Anyhow, in spite of the obvious hindrances, we are fairly well acquainted with the interior organization of the provincial flotillas, owing mostly to the analogies with much better archaeologically and historically attested Italic praetorian fleets stationed at Misenum and Ravenna.

In this paper I shall attempt to enlighten the share of the Pannonians in the provincial flotillas on the one hand and their ethnical composition on the other. The ships of the *Classis Pannonica* sailed not only on the Danube, but on the Drave and Save as well (for the river posts cf. note 21). That ships of the *Classis Pannonica* in the course of the embarkation and military preparations against Dacians are shown on the Trajan's column is a plausible hypothesis.

Until now eight inscriptions connected with the *Classis Pannonica* have been discovered: CIL VIII 7977, III 4025, 4319, 3223, 10343, 14354⁹, Šašel 1963, nr. 278; Fitz, Epigraphica, 14, p. 163, nr. 278. One of them makes a general mention of *vexillationes* (Fitz), while others mention once a common soldier (CIL III 143549), a *duplicarius* (CIL III 3223), a *scriba* (Šašel), a *praefectus classis* (CIL VIII 7977), and three times *trierarchae* (CIL III 4025, 4319, 1034). It is impossible from the names of these soldiers to discern their ethnical origin. It could only be hypothesized that *Iulius Celer, scriba classis Pannonicae* (Šašel) was a native, since he dedicated an altar found in Zemun (*Taurinum, Pannonia Inferior*) to *Iovi Optimo Maximo Paterno*, that is, to "fatherly" Iuppiter.

As shown by analogies with other provincial flotillas, the Romans first recruited the inhabitants of the Mediterranean coasts, and only later and gradually resorted to the natives. Anyhow, two soldiers make specific mention of their Pannonian ethnical origin. One of them, [...]*lensi f. Pannonius*, owned a diploma (CIL XVI 17) issued in the April of 71 (found at Grabarje near Slavonski Brod, ancient *Marsonia, Pannonia Inferior*). Unfortunately a part of the text is damaged in a way to obscure exactly the data concerning the fleet in question. Another Pannonian, *Belladius Thalani f. Pannonius* (CIL XIII 3541) was serving in the German, and not the Pannonian flotilla.

It would be worthwhile to investigate the share of the Pannonians in the Roman provincial flotillas. They were not recruited only to serve in their homeland, but were directed on ships sailing elsewhere (attested till now in only one instance, CIL XIII 3541). This problem, still unresolved, could be further enlighten only through new epigraphical data, as yet missing.

Translated by: *Branka Migotti*